

Κεφάλαιο Ε: Μετά τον πόλεμο

Τα αποτελέσματα ενός πολέμου αξιολογούνται συνήθως είτε από την άποψη των νικητών είτε από την άποψη των ηττημένων. Τα πολιτικά αυτά αποτελέσματα μπορούν εύκολα να ανιχνευθούν στις νέες συνοριακές γραμμές που αποτυπώνονται στους πολιτικούς χάρτες και να υπολογισθούν με βάση τα δεδομένα των εδαφικών και πληθυσμιακών κερδών και απωλειών. Παράλληλα με αυτές τις συνέπειες, οι πόλεμοι προκαλούν μια ολοκληρωτική αναστάτωση στην καθημερινότητα κάθε κράτους, κάθε κοινωνίας και κάθε οικογένειας για πολλά χρόνια. Καταστροφές, αρρώστιες, τραυματισμοί αποτελούν άμεσα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπίσει κάθε κράτος και κάθε κοινωνία σε μια σχετικά περιορισμένη χρονική περίοδο. Αυτό ωστόσο που δεν μπορεί να ξεπεραστεί και κατατρέπει τη ζωή μιας ολόκληρης γενιάς είναι το ψυχολογικό τραύμα – η «φρίκη του πολέμου», όπως συνήθως αποκαλείται εκείνη την εποχή. Στη φρίκη αυτή δεν πρέπει να υπολογίζουμε μόνο τις μνήμες από τα πλέον αποτρόπαια και απάνθρωπα περιστατικά, αλλά επίσης και την οδύνη για την απώλεια συγγενικών προσώπων, της γενέθλιας πόλης ή του χωριού – των «χαμένων πατρίδων», σύμφωνα με την έκφραση εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων. Η μνήμη του τραύματος μεταδίδεται στις επόμενες γενιές και συχνά μεταγράφεται σε ιστορικό αφήγημα. Κατ' αυτόν τον τρόπο διαιωνίζεται επ' άπειρον.

Οι συνέπειες των Βαλκανικών πολέμων δεν αποτελούν εξαίρεση. Η οδύνη και ο φόβος που προκάλεσαν συνέχισαν να υφίστανται και μετά το τέλος των πολέμων· κάποιοι άνθρωποι μετανάστευσαν αφήνοντας πίσω τους τα καμένα χωριά τους, ενώ άλλοι, όσοι παρέμειναν σε επαρχίες οι οποίες εντάχθηκαν σε ένα διαφορετικό κράτος, δυσκολεύτηκαν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες. Η μετάβαση στο έθνος-κράτος δεν αποτελούσε μόνο πολιτική υπόθεση.

Οι συνέπειες αυτές έγιναν ακόμα πιο έντονες εξαιτίας της έκρηξης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, έναν μόνο χρόνο μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων. Οι χώρες που είχαν βγει νικήτριες από τους πολέμους συντάχθηκαν με τους εμπνευστές της Βαλκανικής Ένωσης, τις χώρες της Αντάντ· αντίθετα, αυτές που ένιωθαν ταπεινωμένες συντάχθηκαν με τους ανταγωνιστές τους, που βρίσκονταν με το μέρος των Κεντρικών Δυνάμεων. Κάποιες από τις χώρες δεν είχαν την ευκαιρία να επιλέξουν, καθώς δεχθήκαν την εισβολή ξένων στρατών. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, ορισμένοι σύγχρονοι της εποχής και ορισμένοι ιστορικοί αντιλαμβάνονται τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ως τον «επόμενο βαλκανικό πόλεμο».

Το παρόν κεφάλαιο δεν επιχειρεί να τεκμηριώσει με λεπτομέρειες όλες τις πιθανές βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες των Βαλκανικών Πολέμων. Παραθέτει επιλεκτικά μόνο πηγές που βοηθούν τους μαθητές να κατανοήσουν την πολυπλοκότητα και το εύρος των συνεπειών των πολέμων.

I. Πολιτικές Συνέπειες

Πίνακας 15. Έκταση και πληθυσμός των βαλκανικών κρατών πριν και μετά τον πόλεμο

	Έκταση σε τετραγωνικά μέτρα		Πληθυσμός (κατά προσέγγιση)	
	Πριν από τον πόλεμο	Μετά τον πόλεμο	Πριν από τον πόλεμο	Μετά τον πόλεμο
Αλβανία	—	11.317	—	850.000
Βουλγαρία	33.647	43.310	4.337.516	4.467.006
Ελλάδα	25.014	41.933	2.666.000	4.363.000
Μαυροβούνιο	3.474	5.603	250.000	500.000
Ρουμανία	50.720	53.489	7.230.418	7.516.418
Σερβία	18.650	33.891	2.911.701	4.527.992
Ευρωπαϊκή Τουρκία	65.350	10.882	6.130.200	1.891.000

Carnegie, σ. [418].

**Χάρτες 2 και 3: Εδαφικές μεταβολές στα Βαλκάνια.
Η Συνθήκη του Λονδίνου και η Συνθήκη του Βουκουρεστίου**

Carnegie, σ. 70.

Μελετήστε τους χάρτες και τον πίνακα και εντοπίστε τις μεταβολές του εδαφικού καθεστώτος. Ποιο ήταν το κύριο αποτέλεσμα των πολέμων σε σχέση με την προπολεμική πραγματικότητα; Να συγκρίνετε τους χάρτες 1, 2, και 3. Ποια είναι η σχέση μεταξύ των αρχικών προσδοκιών και του τελικού αποτελέσματος;

Ε-1. *Finis Turquiae?* Τα σχόλια ενός γάλλου δημοσιογράφου, Φεβρουάριος 1913

Αυτός ο συντετριμμένος ηλικιωμένος άνδρας, τόσο κοντά στο θάνατο, που περπατούσε με τη βοήθεια ενός υπηρέτη και αυτός ο ιερέας που προσευχόταν σκυφτός προς την κατεύθυνση της Ανατολής... Μέσα στην ευρωπαϊκή επίπλωση αυτού του προσποιητά διακοσμημένου καθιστικού, αυτοί οι δύο ουλεμάδες έμοιαζαν με μορφές του 15^{ου} αιώνα, καθώς ρουφούσαν τον αρωματικό καπνό τους στο κατώφλι του ανακτόρου με τόσο ωραίες κινήσεις: πάνω απ' όλα όμως, ο υλικός και ηθικός διάκοσμος ενός τέτοιου θεάματος, η σκληρότητα ενός εχθρικού τμήματος της Ευρώπης, η προδοσία ενός άλλου στο οποίο οι άνθρωποι αυτοί στηρίζονταν, η αδιαφορία των ανθρώπων, τα πολιτικά μίση – τα μόνα αισθήματα που δείχνουν ζωντανά – τα πολεμικά πλοία των ξένων δυνάμεων που επιβλέπουν τα ανάκτορα, που επιβλέπουν την πόλη. Μπορούν όλα αυτά άραγε να εκφραστούν με λίγες μόνο λέξεις; *Finis Turquiae?* (Ήρθε το τέλος της Τουρκίας);

Georges Rémond, «Les angoisses et les convulsions de Constantinople», *L'Illustration*, 3649, 1 Φεβρουαρίου 1913, σ. 79.

Η σκηνή που περιγράφεται στο απόσπασμα έλαβε χώρα στις 22 Ιανουαρίου μετά τη συνάντηση του «Μεγάλου Διβανίου» (αυτοκρατορικό συμβούλιο), όταν ο εξουσιοδοτημένος υπουργός Κιαμίλ Πασά παρέδωσε την Αδριανούπολη στους Βαλκάνιους Συμμάχους. Την επόμενη ημέρα, στις 23 Ιανουαρίου, ο υπουργός Πολέμου Ναζίμ Πασά, δολοφονήθηκε στο κοινοβούλιο και το πραξικόπημα των Νεοτούρκων έριξε την οθωμανική κυβέρνηση.

Ε-2. Απόσπασμα από άρθρο βουλγαρικής εφημερίδας, 26 Ιουλίου 1913

Η ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΕΥΤΙΚΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ

Η ειρηνευτική συνθήκη υπογράφηκε στο Βουκουρέστι, δεν πρόκειται όμως να υπάρξει ειρήνη στα Βαλκάνια. Δεν μπορεί να υπάρξει ειρήνη εκεί όπου βασιλεύει η βία. Η ειρηνευτική συνθήκη που υπογράφηκε στο Βουκουρέστι αποτελεί αποδοχή της πιο ωμής βίας. Η Βουλγαρία δεν πρόκειται να συμβιβαστεί ποτέ με τους όρους της. Κολοβή, με περιορισμένα σύνορα, λεηλατημένη, πνιγμένη, βιασμένη, θα αρχίσει να δουλεύει μέσα στα σύνορά της για να δυναμώσει δέκα φορές περισσότερο τις οικονομικές, πολιτισμικές και φυσικές της δυνάμεις, έτσι ώστε να κατακτήσει, το συντομότερο δυνατό, αυτό που της ανήκει – τα εθνικά και ιστορικά δικάιά της.

«Λαϊκή βούληση» [Narodna Volya]⁵⁴, σφ. 58, 26 Ιουλίου 1913 στο Kishkilo.

Προσπαθήστε να κατανοήσετε την αντίδραση της Βουλγαρίας.

Συμφωνείτε με τη δήλωση: «δεν πρόκειται όμως να υπάρξει ειρήνη στα Βαλκάνια»;

Ε-3. Από την ομιλία του Γιόβαν Σκέρλιτς, συγγραφέα και βουλευτή, στην Εθνοσυνέλευση της Σερβίας στις 18 Οκτωβρίου 1913

Όταν κάνουμε λόγο για «αποτέλεσμα», προηγείται ένας αριθμός ερωτημάτων που πρέπει να συζητηθούν. Πρώτον, είναι αναγκαίο να επιλυθεί το εξής: αποτελούν όλα αυτά ένα οριστικό αποτέλεσμα, παίρνει η Σερβία με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, στο πλαίσιο της ισχύουσας κατάστασης, του συστήματος των συμμαχιών που κυριαρχεί σήμερα στα Βαλκάνια, παίρνει λοιπόν η Σερβία σήμερα όλα όσα μπορεί να κερδίσει, γίνεται η θέση της καλύτερη και

54 Εφημερίδα, όργανο του αντιπολιτευτικού Ριζοσπαστικού Δημοκρατικού Κόμματος.

ασφαλέστερη από την προπολεμική της θέση; Μετά την πρόσφατη εισβολή μας στην Αλβανία, μετά το ωμό τηλεσίγραφο της Αυστρίας ότι πρέπει να αποχωρήσουμε από την Αλβανία, μπορούμε να έχουμε αμφιβολίες για την αρτιότητα αυτών των αποτελεσμάτων. Έστω όμως και εάν υποθέσουμε ότι αυτά τα αποτελέσματα είναι ιδανικώς θετικά, παραμένουν ωστόσο αμφισβητήσιμα. Δεν αρκεί μόνο να είμαστε προσανατολισμένοι προς την εδαφική επέκταση, είναι αναγκαίο να βλέπουμε με ποιον τρόπο

έχουν επιτευχθεί αυτά τα αποτελέσματα· θα έπρεπε να έχει αποτιμηθεί εάν θα μπορούσαν να επιτευχθούν με λιγότερες καταστροφές και θα έπρεπε να έχει καθοριστεί σε ποιον αξίζουν τα εύσημα για αυτές τις επιτυχίες.

Skerlić, σ. 343, 347, 354.

Προσπαθήστε να κατανοήσετε τη διάθεση που εκφράζει το παραπάνω απόσπασμα.

► **Εικ. 52. Η απελευθέρωση της υπόδουλης Ελλάδας**

Αλληγορική λαϊκή λιθογραφία, με πρωταγωνιστική μορφή τον πρωθυπουργό Eleftherio Venizelos, η οποία αφιερώνεται σε όλους εκείνους που συνέβαλαν στην απελευθέρωση των υπόδουλων ελληνικών περιοχών. Η σύνθεση συνδυάζει πολυάριθμα ιστορικά σύμβολα, αλληγορικές μορφές και απεικονίσεις που συνδέονται με τη Μεγάλη Ιδέα. Πρόκειται για οικεία μοτίβα που επαναλαμβάνονται και σε άλλες λαϊκές λιθογραφίες της εποχής των Βαλκανικών Πολέμων. Η συγκεκριμένη εκδόθηκε πριν από τον ελληνοβουλγαρικό πόλεμο.

Λεζάντα: «Ο Πρωθυπουργός Eleftherios Venizelos μετά του στρατηλάτου νικητού Διαδόχου και του γενναίου στρατού συντρίβουν τα δεσμά και αποδίδουν την ελευθερίαν εις τας υποδούλους αδελφάς μας».

Αναγνωρίστε τα σύμβολα και τη σημασία τους. Μπορείτε να αναγνωρίσετε τα σύμβολα που συνδέονται με τη Μεγάλη Ιδέα; Συζητήστε τα «ιστορικά δίκαια» της Ελλάδας, όταν διεκδικεί να περιλάβει την Κωνσταντινούπολη στα σύνορά της.

Έγχρωμη λιθογραφία σε σκληρό χαρτόνι, 57x41εκ. / 64x45εκ. / Συλλογή ΙΕΕΕ, αρ. 4951/14, στο Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913..., σ. 203.

► **Εικ. 53. Η ειρηνευτική διάσκεψη του Βουκουρεστίου, ρουμανική γελοιογραφία**

Furnica, IX, αρ.48, 1 Αυγούστου 1913, σ. 12.

🔑 **Μετάφραση:** Η ειρηνευτική διάσκεψη του Βουκουρεστίου (στιγμιότυπα)

Στη διάρκεια της συνάντησης.
Στη λήξη της συνάντησης.

Ε-4. Οι συνέπειες των Βαλκανικών Πολέμων για τη Ρουμανία, σύμφωνα με το ρουμάνο ιστορικό Κωνσταντίν Κιριτέσκου

Οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις που διεξήγαγε ο εντεταλμένος της κυβέρνησης Μαγιορέσκου οδήγησαν στην Ειρηνευτική Συνθήκη του Βουκουρεστίου του 1913, η οποία αναγκάζει – σύμφωνα με τα λόγια του στρατηγού Φίτσεφ, στρατιωτικού αντιπροσώπου της Βουλγαρίας – τη χώρα του να πληρώσει το τίμημα για την πλεονεξία της και την έλλειψη πολι-

τικής διορατικότητας. Σε ότι αφορά στη χώρα μας, στο τέλος αυτών των γεγονότων εξέρχεται έχοντας διατηρήσει την εδαφική της ακεραιότητα, έχοντας διασφαλίσει το σύνολο της νότιας Δοβρουσάς και έχοντας αυξήσει σημαντικά το ευρωπαϊκό της γόητρο. Ταυτόχρονα όμως, εξέρχεται έχοντας αποκτήσει έναν αμείλικτο εχθρό, το μίσος του οποίου πηγάζει από το φθόνο, από την απογοήτευση και τη συνεχή ταπείνωση, η οποία έφτασε τώρα στον ύψιστο βαθμό.

Kiritescu, σ. 96.

❓ Ποιος είναι ο «αμείλικτος εχθρός» της Ρουμανίας σύμφωνα με το κείμενο; Ποιες είναι οι συνέπειες των πολέμων σε πολιτικό επίπεδο για τη Ρουμανία;

► **Εικ. 54. Οι σημαίες των Μεγάλων Δυνάμεων στο οχυρό της Σκόδρας, Μάιος 1913**

► **Εικ. 55. Ο σερβικός στρατός στο Μοναστήρι**

Marzanović, War Album.

Ε-5. Οι αναμνήσεις του Μαρτούλκοφ από την πρώτη επαφή του σερβικού στρατού με τους πολίτες της ιδιαίτερης πατρίδας του, Βέλες, το φθινόπωρο του 1912

Από την αρχή οι βαλκάνιοι σύμμαχοι – οι «απελευθερωτές» – σημείωσαν λαμπρές νίκες εναντίον της Τουρκίας. Όταν ο σερβικός στρατός κατέλαβε την πόλη μας Βέλες, εμείς οι πολίτες δεχτήκαμε τους «απελευθερωτές» με ιδιαίτερο σεβασμό και επισημότητα. Θα πρέπει επίσης να αναγνωρίσουμε το γεγονός ότι τις πρώτες ημέρες του πολέμου, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού – με λίγες μόνο εξαιρέσεις – είχε καταληφθεί από μεγάλο ενθουσιασμό. Επιτέλους, μετά από πέντε αιώνες, είχε φτάσει το τέλος του τουρκικού ζυγού! Μας είχε πλημ-

μυρίσει η ελπίδα ότι πιο ευνοϊκές συνθήκες θα έρχονταν για τη βελτίωση της ζωής μας και την αναγέννηση του τόπου μας – συνθήκες που θα έβαζαν τέλος στο δύσκολο παρελθόν και θα προστάτευαν τα συμφέροντα του μακεδονικού λαού. Δυστυχώς, όμως, από τις πρώτες κιόλας μέρες, μπορούσε κανείς να διακρίνει ποιο πνεύμα διακατείχε τους συμμάχους «απελευθερωτές» και τι εκπλήξεις μας περίμεναν στο άμεσο μέλλον... Οι «απελευθερωτές» μας δεν έκρυβαν τους μεγαλο-σερβικούς πόθους τους. Όταν συνομιλούσαν με κάποιον κάτοικο, η πρώτη ερώτηση που του απηύθυναν ήταν «Τι είσαι;» - και αν λάμβαναν την απάντηση ότι εκείνος ή εκείνη δεν ήταν Σέρβος, συνέχιζαν: «Έτσι ήταν τα πράγματα μέχρι τώρα, θα αλλάξουν όμως στο μέλλον. Οι Βούλγαροι πάσχισαν πολύ για να σας κάνουν Βουλγάρους. Τώρα όμως θα γίνετε καλοί Σέρβοι... Ένα πρέπει να μάθετε: όπου πατά το σερβικό πόδι θα γίνεται σερβικό έδαφος».

Martulkov, σ. 243-4.

Προσπαθήστε να εξηγήσετε για ποιο λόγο άλλαξε η στάση των ανθρώπων της Μακεδονίας απέναντι στους «απελευθερωτές».

Πιστεύετε ότι αυτή η αλλαγή αφορούσε όλους τους κατοίκους της Μακεδονίας;

Σε ποιες προτάσεις του κειμένου αντανακλώνται οι αντιμαχόμενες εθνικές ιδέες στη Μακεδονία;

Να σχολιάσετε την τελευταία πρόταση. Προσπαθήστε να σκεφτείτε μέσα από ποιες διαδικασίες θα μπορούσε να μεταβληθεί η εθνική ταυτότητα ενός ατόμου.

► **Εικ. 56. Αλλαγές ονομάτων: από το Ουσκούμπ στα Σκόπια**

Ερευνήστε την ιστορία της περιοχής σας και προσπαθήστε να βρείτε τα διαφορετικά ονόματα που τυχόν είχαν η πόλη σας ή οι γειτονικές σας πόλεις (α) στην διάρκεια της οθωμανικής περιόδου και (β) μετά τη συγκρότηση του έθνους-κράτους. Γιατί νομίζετε ότι άλλαξαν (εάν άλλαξαν) τα ονόματα;

L' Illustration, t. CXL (1^η Ιουλίου-31^η Δεκεμβρίου 1912), σ. 373.

E-6. Ο σέρβος βασιλιάς Πέτρος υπόσχεται ίσα δικαιώματα σε όλους τους λαούς που ζουν στα εδάφη που προσάρτησε η Σερβία, ανεξάρτητα από την εθνική τους καταγωγή

Από το διάγγελμα του σέρβου βασιλιά Πέτρου

Προς τον αγαπητό μου λαό των απελευθερωμένων και ενωμένων εδαφών που προσαρτήθηκαν στη Σερβία
Με το σημερινό μου διάγγελμα, μετά την ολοκλήρωση των διεθνών συνθηκών, ανακοινώνω ότι οι χώρες σας προσαρτήθηκαν στο Βασίλειο της Σερβίας ... Θα προσπαθήσω με όλες μου τις δυνάμεις ... να διασφαλίσω ότι όλοι εσείς, ανεξάρτητα από τη θρησκεία ή την καταγωγή σας, θα είσαστε ευτυχείς από κάθε άποψη, ελεύθεροι και θωρακισμένοι από τη δικαιοσύνη και την ασφάλεια, την οποία εγγυάται η κυριαρχία της ελεύθερης Σερβίας. Θα είσαστε όλοι σας ίσοι απέναντι στους νόμους και τις αρχές. Η θρησκεία, η περιουσία και η προσωπικότητα του κάθε ατόμου θα θεωρούνται ιερές και ως τέτοιες θα αντιμετωπίζονται με σεβασμό. Η κυβέρνησή μου θα εργάζεται αδιάκοπα για την πρόοδό σας στον τομέα της εκπαίδευσης, της οικονομίας και σε κάθε άλλο τομέα.

Εσείς από την πλευρά σας, θα πρέπει να εργάζεστε με όλες σας τις δυνάμεις, να ξεχάσετε τις πρότερες πλάνες, τις αποσχιστικές απόπειρες και τη διχόνοια και όλοι μαζί ομόψυχα, σε έναν αδελφικό εναγκαλισμό, να σβήσετε από το πρόσωπο της όμορφης πατρίδας μας τα ίχνη της μακράιωνης σκλαβιάς.

Πέτρος

25 Αυγούστου 1913, στην Ριμπάρσκα Μπάντζα (ακολουθούν οι υπογραφές των μελών της σερβικής κυβέρνησης)

Balkanski rat u slici i reči 29, 31 Αυγούστου (13 Σεπτεμβρίου) 1913.

Να συγκρίνετε το παρόν κείμενο με το προηγούμενο και να σχολιάσετε τυχόν διαφορές.

E-7. Άρθρο ρουμανικής εφημερίδας, το οποίο αναφέρεται στις αντιδράσεις του λαού των πρόσφατα προσαρτημένων περιοχών της νότιας Δοβρουτσάς μετά τη λήξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου

Από το Κουαντριλατέρ

Το καλοκαίρι του 1913, σ' ένα χωριό στο Κουαντρι-

λατέρ, μια εύπορη οικογένεια Βουλγάρων έδωσε καταφύγιο σε εμάς, μια ομάδα Ρουμάνων, στην οποία συμπεριλαμβάνονταν και στρατιώτες. «Από εδώ και πέρα θα είστε Ρουμάνοι στρατιώτες», τους είπαμε, και είπαμε στο νεότερο γιο ότι θα υπηρετούσε στο ρουμανικό στρατό. Όταν το άκουσε αυτό, ο νεαρός άνδρας έμεινε αποσβολωμένος σα να τον χτύπησε κεραυνός. Έτρεφαν την ελπίδα ότι η Ρουμανία μόνο προσωρινά θα καταλάμβανε το Κουαντριλατέρ και τα στρατεύματα θα αποσύρονταν μετά την έλευση της ειρήνης. Όταν όμως τους εξηγήσαμε ότι αυτή η περιοχή θα αποτελούσε πλέον μέρος της Ρουμανίας, είδαμε τον πόνο να ζωγραφίζεται στα πρόσωπά τους. Η γυναίκα ζήτησε περισσότερες εξηγήσεις και από την κακία που έλαμψε στα μάτια τους φάνηκε ότι είχαν καταλάβει τη σκληρή αλήθεια. [...]

Οι Βούλγαροι με θλίψη στα μάτια ατένιζαν τα εδάφη που περνούσαν πια στη Ρουμανία, πολύ όμως Τάταροι και Τούρκοι καλωσόρισαν τις εξελίξεις. Όσο άσχημα και εχθρικά ήταν τα βλέμματα των Βουλγάρων, τόσο φιλικά ήταν εκείνα των Μουσουλμάνων και των Τούρκων.

Universul, XXXI, αρ. 213, 5/18 Αυγούστου 1913, σ. 1.

Προσπαθήστε να αιτιολογήσετε τις διαφορετικές αντιδράσεις μεταξύ Βουλγάρων, Τούρκων και Τάταρων στο Κουαντριλατέρ. Πώς επηρεάζει τις ζωές των ανθρώπων η υπαγωγή της περιοχής που ζουν από τη δικαιοδοσία μιας χώρας σε εκείνη μιας άλλης;

E-8. Τα εθνικά συμφέροντα της Βουλγαρίας

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

Σόφια, 4 Ιανουαρίου 1915.

[...] εκτιμώντας με ψυχραιμία και νηφαλιότητα τα συμφέροντα της Βουλγαρίας, βλέπουμε ότι ο μόνος τρόπος για να επιλυθούν ικανοποιητικά τα ζωτικά προβλήματα της χώρας είναι η σύμπραξη με τις δυνάμεις της Αντάντ. Πρώτον, κάθε ημέρα που περνά φαίνεται ολοένα και πιο απίθανο να καταστεί νικηφόρα η αυστρογερμανική συμμαχία. Μετά την αδικαιολόγητη και ανήθικη εισβολή στο ουδέτερο Βέλγιο, ο πολεμοχαρής γερμανικός ιμπεριαλισμός συνάντησε

μια σθεναρή αντίσταση όχι μόνο από τους εχθρούς του αλλά και από τη συνείδηση της πολιτισμένης ανθρωπότητας. Αυτός ο απροσδόκητος αντίπαλος αποδείχθηκε αρκετά ισχυρός, ώστε να καταδικάσει την αυστρογερμανική συμμαχία και να την οδηγήσει σε κατάσταση ολοκληρωτικής απομόνωσης. Κατέστη ηθικά αδύνατο για τα έθνη που τηρούσαν ουδετερότητα να επέμβουν προς όφελος της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας. Μάλιστα, συνέβη ακριβώς το αντίθετο· η παρέμβαση εναντίον της αυστρογερμανικής συμμαχίας έγινε εξαιρετικά δημοφιλής μεταξύ των μαζών και λάμβανε χώρα ολοένα και πιο συχνά. Το πιο σημαντικό συμφέρον της Βουλγαρίας είναι να διασφαλίσει την ευρύτερη δυνατή ένωση των εθνικών εδαφών της. Αυτό μπορεί να συμβεί μόνο με την επιστροφή των γειτονικών περιοχών, οι οποίες είχαν δοθεί με τις συμφωνίες που έγιναν στο Βουκουρέστι και την Κωνσταντινούπολη. Επιπλέον, μόνο η Αντάντ μπορεί να επιβάλει την επιστροφή των εδαφών αυτών. Και αυτό επειδή ορισμένες περιοχές των χωρών, προς όφελος των οποίων έγιναν αυτές οι συμφωνίες, είναι εχθροί της Αντάντ, ενώ άλλες περιοχές είναι σύμμαχοί της (διότι ελπίζουν ότι η Αντάντ θα ικανοποιήσει τις εθνικές προσδοκίες τους).

Ο άλλος σημαντικός στόχος για την ευόδωση του οποίου θα εργαστεί εις το εξής η Βουλγαρία, μετά το τέλος της παρούσας ευρωπαϊκής κρίσης, είναι η δυνατότητα να διαβιώσει ειρηνικά με τις γειτονικές της χώρες και μέσω αυτής της ειρήνης επιθυμεί να μπορέσει να αφοσιωθεί ολοκληρωτικά στην πολιτι-

σμική και οικονομική ανάπτυξη της Βουλγαρίας. Με άλλα λόγια, στα θεμέλια της βουλγαρικής πολιτικής πρέπει να υπάρχει το στοιχείο της συμφωνίας με τις γειτονικές χώρες. Αυτό θα αποδειχθεί ένα βήμα προς την πλήρη αλληλεγγύη και τη διασύνδεση των αμοιβαίων πολιτισμικών, οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων των διαφορετικών χωρών. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από την ειρηνική διευθέτηση των αξιώσεων της Βουλγαρίας με τη μεσολάβηση της Αντάντ.

Το τρίτο σημαντικό συμφέρον της Βουλγαρίας είναι η διατήρηση της ανεξαρτησίας των Βαλκανίων. Το συμφέρον αυτό έρχεται σε συμφωνία με τους στόχους και τα πολιτικά συμφέροντα των μελών χωρών της τριπλής Αντάντ. Οι χώρες αυτές θέλουν να δουν την εγκαθίδρυση ελεύθερων και ισχυρών εθνών στα Βαλκάνια, ώστε αυτά να λειτουργούν ως φράγματα ενάντια στις επιδιώξεις του επεκτατικού γερμανικού ιμπεριαλισμού στην Ανατολή. Εξέφρασαν σαφώς αυτήν την προσδοκία με τη στάση που κράτησαν απέναντι στην Α΄ Βαλκανική συμμαχία. [...]

Για τους λόγους που εκθέσαμε, το Λαϊκό Κόμμα, πιστό στις πολιτικές του ιδέες, πιστεύει σθεναρά ότι η επίλυση των εθνικών μας προβλημάτων μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από την ανάπτυξη μιας ειλικρινούς κατανόησης μεταξύ της Βουλγαρίας και της απελευθερώτριας χώρας, Ρωσίας, καθώς και των συμμάχων της Ρωσίας, Αγγλίας και Γαλλίας.

Εφημερίδα *Mir*, 4451, 1^η Ιανουαρίου 1915 στο V. Georgiev και St. Trifonov, σ. 258-259.

II. Κοινωνικο-οικονομικές συνέπειες

Πίνακας 16

Καταστροφές (απώλειες) στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων

Χώρα	Πληθυσμός (σε χιλιάδες)	Οι ανώτατες στρατιωτικές δυνάμεις (σε χιλιάδες)	Νεκροί (σε χιλιάδες)	Απώλειες πληθυσμού (σε %)	Απώλειες στρατιωτικών δυνάμεων (σε %)
1. Βουλγαρία	4.430	607	30	0,68	4,9
2. Σερβία	2.910	175	5	0,17	2,8
3. Ελλάδα	2.630	90	4,75	0,18	5,2
4. Μαυροβούνιο	247	30	2	0,80	6,6
Σύνολο	10.217	902	41,75	0,46	4,9
5. Τουρκία	23.000	400	50	0,22	12,5

Georgiev, G., *Human resources of the countries which took part in the Balkan War 1912-1913. A collection of Military History*, 1983. τ. 1.

► Εικ. 57. Η αποθέωση του Βαλκανικού Πολέμου, ρουμανική γελοιογραφία

Furnica, IX, αρ. 49, 8 Αυγού-
στου 1913, σ. 1.

Μετάφραση: Η αποθέωση του δολοφονικού Βαλκανικού Πολέμου: Στην υγεία σου κι ευχαριστώ. Εάν δεν υπήρχες εσύ, θα είχα πεθάνει από τη δίψα αυτό το καλοκαίρι!

Ε-9. Απώλειες του σερβικού στρατού στους Βαλκανικούς Πολέμους

Την 13^η Φεβρουαρίου 1914, ο σέρβος Υπουργός Πολέμου ανακοίνωσε στο Κοινοβούλιο (*Skupstina*) τα ακόλουθα μεγέθη απωλειών του σερβικού στρατού στη διάρκεια των δύο τελευταίων πολέμων:

Σερβοτουρκικός πόλεμος: Νεκροί: 5.000, τραυματίες: 18.000

Σερβοβουλγαρικός πόλεμος: Νεκροί: 7.000-8.000, τραυματίες: 30.000. Δύο χιλιάδες πεντακόσιοι στρατιώτες υπέκυψαν στα τραύματά τους. Έντεκα με δώδεκα χιλιάδες πολίτες πέθαναν από αρρώστιες, ενώ 4.300 από χολέρα. Μεταξύ των τελευταίων, οι 4.000 πέθαναν στη διάρκεια του σερβοβουλγαρικού πολέμου.

Carnegie, σ. 395.

Στο βαθμό που η οικονομία των βαλκανικών κρατών στηριζόταν περισσότερο στη γεωργία, αναλογιστείτε τις διαστάσεις και τις συνέπειες των ανθρώπινων απωλειών.

Να βρείτε περισσότερες πληροφορίες για την οικονομική κατάσταση των βαλκανικών κρατών μετά τη λήξη των πολέμων.

Ε-10. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος: ένα διαφορετικό είδος πολέμου

[...] Η κατά μέτωπο συνάντηση με το μαζικό θάνατο είναι ίσως η πιο σημαντική εμπειρία του πολέμου. [...] Στη διάρκεια του σύγχρονου πολέμου πολλοί ήλθαν αντιμέτωποι με τον οργανωμένο μαζικό θάνατο για πρώτη φορά στην ιστορία. [...] Περισσότεροι από διπλάσιοι ήταν οι άνδρες που πέθαναν στο πεδίο της μάχης ή υπέκυψαν στα τραύματά τους στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου σε σχέση με όσους σκοτώθηκαν σε όλους τους μεγάλους πολέμους μεταξύ του 1790 και του 1914. Ορισμένοι αριθμοί θα βοηθήσουν να διαφανεί το άνευ προηγουμένου μέγεθος της συνάντησης με το μαζικό θάνατο, το οποίο κυριάρχησε στις μνήμες αυτού του πολέμου. Γύρω στα 13 εκατομμύρια άνδρες πέθαναν στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ ο Ναπολέων στον πόλεμο εναντίον της Ρωσίας – την πιο αιματηρή μέχρι τότε εκστρα-

τεία – έχασε 400.000 άνδρες, 600.000 λιγότερους από αυτούς που έχασαν και οι δύο πλευρές, στη δίχως νικητή μάχη του Σομ το 1916. Στο μεγαλύτερο πόλεμο του 19^{ου} αιώνα, το γαλλοπρωσικό πόλεμο (1870-1871), 150.000 ήταν οι γάλλοι νεκροί, ενώ 44.780 Πρώσοι έπεσαν στο πεδίο της μάχης. Την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η ανάμνηση των μεγάλων απωλειών των Ναπολεόντειων Πολέμων είχε ήδη ξεθωριάσει, ενώ οι απώλειες του πολέμου στον 19^ο αιώνα δεν μπορούσαν να συγκριθούν με αυτές που έμελλε να ακολουθήσουν. Εξαιτίας των νέων διαστάσεων που πήρε το φαινόμενο του θανάτου στον πόλεμο, ήταν εξαιρετικά πιο επίπονο από ότι ήταν μέχρι τότε να κρυφτεί και τελικά να ξεπεραστεί η οδύνη του θανάτου στον πόλεμο.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είχε επίσης και άλλες νέες και σημαντικές διαστάσεις, οι οποίες επηρέασαν τον τρόπο με τον οποίο τον αντιλαμβάνονταν άνδρες και γυναίκες. Ήταν ένας πόλεμος που έλαβε χώρα στην εποχή της τεχνολογίας, των νέων και πιο αποτελεσματικών μέσων επικοινωνίας. Αυτό επηρέασε τον τρόπο με τον οποίο διαδόθηκε η εικόνα του κι έδωσε τροφή στη φαντασία. Ωστόσο, το σημαντικότερο όλων ήταν ότι ο πόλεμος αυτός εισήγαγε ένα νέο είδος διεξαγωγής μάχης στο Δυτικό Μέτωπο, το οποίο επηρέασε το νόημα που έμελλε να πάρει ο πόλεμος στις ζωές των περισσότερων στρατιωτών. Ο πόλεμος των χαρακωμάτων αποδείχθηκε καθοριστικός όχι μόνο για τον τρόπο που αντιλήφθηκαν τον πόλεμο αυτοί που συμμετείχαν σε αυτόν αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο τον κατανόησαν οι μελλοντικές γενιές. [...] Το Δυτικό Μέτωπο με το ιδιαίτερο και μοναδικό είδος πολέμου κυριάρχησε στον πεζό και ποιητικό λόγο, όπως επίσης και στον τρόπο απεικόνισής του στα βιβλία ή στις ταινίες για τον πόλεμο. Καθόρισε το πώς θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τους σύγχρονους του και τις μελλοντικές γενιές.

Mosse, σ. 3-4.

Να συγκρίνετε τους αριθμούς που αναφέρονται στον πίνακα 16 με τους αριθμούς που αναφέρει το κείμενο του Μοσ. Να συγκρίνετε τις ανθρώπινες απώλειες μεταξύ των Βαλκανικών Πολέμων και του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ε-11. Η νέα Σερβία – τα αποτελέσματα της πληθυσμιακής απογραφής

Σύμφωνα με την πληθυσμιακή απογραφή που πραγματοποιήθηκε στις πόλεις της νέας Σερβίας από τις στρατιωτικές αρχές, οι πόλεις των πρόσφατα απελευθερωμένων περιοχών της Σερβίας έχουν τους ακόλουθους πληθυσμούς: Μοναστήρι 59.856, Σκόπια 47.384, Πρίλεπ 21.783, Πρίσρεν 21.244, Πρίστινα 18.174, Βέλες 16.624, Ντρακόβιτσα 14.500, Νόβι Παζάρ 13.434, Οχρίδα 11.038, Ντέμπαρ 10.199, Τέτοβο 10.070, Μιτρόβιτσα στο Κόσοβο 9.354, Πλέβλια 7.935, Κρούσεβο 7.903, Γευεγή 6.000, Καβαντάρ (Τικβές) 5.861, Βουστρί 5.749, Κίτσεβο 5.400, Κρίβα Παλάνκα 4.893, Ρεζάν 4.756, Οράχοβατς 4.593, Σιένιτσα 4.539, Κουμάνοβο 4.421, Φερίζοβιτς (Ουρόσεβατς) 4.405, Γκόστιβαρ 4.384, Στρούγκα 4.120, Νεγκοτίν 4.050, Πριέπολιε 3.355, Κράτοβο 3.020 και Νόβα Βάρος 2.909. Πολλές άλλες κωμοπόλεις, όπως Δοϊράνη, Γκνίλανε, Πρέζεβο, Πρίμποϊ, κ.λπ., απουσιάζουν από τον κατάλογο. Ο αστικός πληθυσμός της νέας Σερβίας ξεπερνά τις 400.000 κατοίκους.

Balkanski rat u slici i red 34, 13 (36) Οκτωβρίου 1913.

Σ Με ποιον τρόπο η αύξηση του αστικού πληθυσμού θα μπορούσε να επηρεάσει την οικονομική ζωή της Σερβίας της εποχής; Θα μπορούσε αυτή η κατάσταση να προκαλέσει ένα είδος οικονομικής κρίσης και γιατί;

Ε-12. Αριθμοί και εγκατάσταση των προσφύγων στη Βουλγαρία σύμφωνα με την αναφορά του πρωθυπουργού Β. Ραντόσλαβοφ⁵⁵ στην 17^η Εθνοσυνέλευση

Σόφια, 21 Απριλίου 1914

[...] είτε 10.000 πάνω είτε 10.000 κάτω, ο αριθμός τους φτάνει περίπου στις 150.000. Ορισμένοι πρόσφυγες τακτοποιήθηκαν μόνοι τους, χωρίς τις επιτροπές, διότι δεν ήθελαν να υπακούσουν στις διαταγές των επιτροπών. Διάλεξαν κάποια χωριά και τους αφήνουμε στην ησυχία τους. Τους άφησα, παρόλο που παρουσιάζονται πολλές δυσκολίες, καθώς οι

ντόπιοι δεν τους θέλουν, γιατί φοβόνται ότι οι πρόσφυγες θα πάρουν τη γη τους. Πρέπει να ομολογήσω ότι οι ντόπιοι είτε τους φθονούν είτε φοβούνται ότι στο μέλλον θα τους πάρουν την περιουσία τους: έτσι δε δέχτηκαν τους πρόσφυγες με ιδιαίτερα φιλόξενο τρόπο. Υπήρξαν κάποια παράπονα ότι σε κάποια χωριά οι πρόσφυγες εκδιώχτηκαν από τα σχολεία, σε μια εποχή που έκανε υπερβολικό κρύο, κι έτσι αναγκαστήκαμε να παρέμβουμε και να πάρουμε μέτρα για να προφυλάξουμε τις ζωές τους.

V. Georgiev, St. Trifonov.

Σ Ποιες ήταν οι αιτίες που προκάλεσαν πλήρη προσφύγων μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων;

Μπορείτε να συσχετίσετε το ζήτημα των προσφύγων με τις οικονομικές διαδικασίες;

Γιατί νομίζετε ότι οι άνθρωποι φοβούνται γενικά τους πρόσφυγες;

Να βρείτε περισσότερες πληροφορίες για τους πρόσφυγες που κατέφυγαν στη χώρα σας.

Ε-13. Μουσουλμάνοι πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη

Αρ. 5. Οι αξιωματούχοι της Ισλαμικής Επιτροπής (Comité islamique) στη Θεσσαλονίκη μας πληροφόρησαν, την 1^η Σεπτεμβρίου, ότι υπήρχαν 135.000 μουσουλμάνοι πρόσφυγες μέσα και γύρω από την πόλη, οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν φτάσει μετά το δεύτερο πόλεμο. Από τους πρόσφυγες αυτούς, έξι ή οχτώ χιλιάδες πήγαν ήδη στη Μικρά Ασία, κυρίως στη Μυρσίνη, την Αττάλεια και το Ισκεντερούν (Αλεξανδρέτα). Η ελληνική κυβέρνηση δεσμεύθηκε να διαθέσει πέντε ατμομηχανές και τις τελευταίες μέρες 3.000 άνθρωποι πήραν τα εισιτήριά τους. Η Επιτροπή θύμισε στην ελληνική κυβέρνηση ότι ήταν τώρα υπεύθυνη για τη ζωή των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη, καθώς τους υποχρέωσε να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους. Ζήτησε από την κυβέρνηση να παρέχει ψωμί στους πρόσφυγες. Η Επιτροπή δαπανούσε μέχρι τότε πενήντα δολάρια ημερησίως για ψωμί. Σε ερωτή-

⁵⁵ Βασίλ Ραντόσλαβοφ (1854-1929): βούλγαρος νομικός, πολιτικός, ηγέτης του Φιλελεύθερου Κόμματος (Ραντοσλαβιστές), το οποίο ήταν προσανατολισμένο προς τη Δυτική Ευρώπη. Υπηρέτησε πολλές φορές ως πρωθυπουργός.

σεις που τους απευθύναμε, η Επιτροπή απάντησε ότι δεν πίστευε ότι θα δινόταν γη στην ελληνική Μακεδονία σε σημαντικό αριθμό μουσουλμάνων προσφύγων. Ίσως να τους έδιναν κάποια γη στο

Κούκουσ (Κιλκίς), η οποία ωστόσο δε θα μπορούσε να δεχθεί περισσότερους από 1.000 ή 2.000 ανθρώπους ως εργάτες γης.

Carnegie, σ. 278.

► **Εικ. 58 και Εικ. 59. Πρόσφυγες**

Carnegie, πιν. 43 και 48, σ. 253, 256.

Ε-14. Οι οικονομικές συνέπειες των πολέμων για τη Θεσσαλονίκη, όπως περιγράφονται από τη «Σοσιαλιστική Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης», 1913

Αφού εξετάσαμε το ζήτημα από την άποψη των διαφόρων εθνοτήτων, ας το εξετάσουμε τώρα από οικονομική άποψη, γιατί το ζήτημα της Ευρωπαϊκής Τουρκίας δεν είναι παρά ζήτημα εθνικό και οικονομικό και μάλιστα ζήτημα περισσότερο οικονομικό παρά εθνικό.

Για τις σύμμαχες βαλκανικές χώρες δεν επρόκειτο τόσο για τη λύση του προβλήματος των εθνοτήτων, δεν επρόκειτο τόσο για τη βελτίωση της τύχης των χριστιανικών πληθυσμών αυτών των επαρχιών. Ενδιαφέρονταν κυρίως να αυξήσουν τα εδάφη τους.

Αν εξετάσουμε, λοιπόν, το ζήτημα απ' αυτή την άποψη, θα δούμε ότι οι κατελημμένες περιοχές που θέλουν να μοιράσουν δεν θα φτάσουν ποτέ την οικονομική κατάσταση που γνώρισαν στο παρελθόν. Και η διαβεβαίωση αυτή αληθεύει κυρίως

σ'ότι αφορά την οικονομική κατάσταση της Θεσσαλονίκης. Η πόλη αυτή εξυπηρετούσε όλα τα βιλαέτι της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, εκτός από το βιλαέτι της Αδριανούπολης. Σχεδόν όλες οι εισαγωγές και εξαγωγές των επαρχιών της Μακεδονίας και ενός μεγάλου τμήματος της Αλβανίας γίνονταν από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Με το μοίρασμα των επαρχιών της Ευρωπαϊκής Τουρκίας μερικές βιομηχανίες θα καταστραφούν και κυρίως θα ερημωθεί η καλλιέργεια και επεξεργασία του καπνού, ενώ πρόκειται για βιομηχανία σπουδαιότατη για τη χώρα: χρησιμοποιεί 160.000 εργάτες που στο μεγαλύτερο μέρος τους είναι οργανωμένοι σε ισχυρότατα συνδικάτα. Αν το μοίρασμα πραγματοποιηθεί, οι περιοχές που πριν εξυπηρετούνταν μέσω Θεσσαλονίκης οφείλουν να βρουν άλλο δρόμο. Η ενδοχώρα της Θεσσαλονίκης θα περιοριστεί εξαιρετικά, πράγμα που θα σημαίνει την οικονομική καταστροφή της πιο μεγάλης πόλης της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, καταστροφή που θα έλθει μοιραία, εκτός κι αν πραγματοποιηθεί η τελωνειακή ένωση μεταξύ των Συμμάχων. Αλλά μπορούμε να προσδοκούμε

την οικονομική Ένωση στα Βαλκάνια μετά απ' αυτό το φριχτό πόλεμο και μετά από τόσες σφαγές που όλοι οι εμπόλεμοι έχουν στο ενεργητικό τους; Όπως είπαμε πιο πάνω, η μόνη λύση του προβλήματος είναι η αυτονομία των επαρχιών της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, αυτονομία εγγυημένη από διεθνή συμφωνία. Στην περίπτωση αυτή, η ενότητα των λαών της Βαλκανικής θα πραγματοποιηθεί πολύ πιο γρήγορα. Επίσης, οι επαρχίες της Ευρωπαϊκής Τουρκίας οφείλουν να προσχωρήσουν στην Βαλκανική Συνομοσπονδία. Και με την Συνομοσπονδία θα μπορέσουμε να πραγματοποιήσουμε όχι μόνο πολιτικές και πολιτισμικές προόδους, όχι μόνο θα υπάρξει οικονομική ευμάρεια, αλλά ακόμη θα αποφύγουμε ένα νέο πόλεμο ρεβάνς, ένα νέο «εθνικό» και «απελευθερωτικό» πόλεμο. Οι βαλκανικές χώρες δεν θα είναι υποχρεωμένες πλέον να ζητούν βοήθεια και προστασία από τους δήθεν προστάτες των βαλκανικών λαών, όπως η Αυστρία και η Ρωσία. Αντίθετα, όντας ενωμένες, θα αποτελέσουν μια δύναμη που θα μπορέσει να αντισταθεί με επιτυχία στις επιρροές της Ρωσίας και της Αυστρίας και να αποτρέψει κάθε κατακτητική επιβουλή.

Ένας Βαλκάνιος

Ελεφάντης, σ. 49.

Πίνακας 17

Μετανάστες από τα Βαλκάνια στην Τουρκία
(Κυρίως από τη Θράκη και τη Μακεδονία)

Έτος	Αριθμός προσφύγων
1912-1913	177.352
1914-1915	120.566
1916-1917	18.912
1918-1919	22.244
1919-1920	74.848
Σύνολο	413.922

Πηγές: Cem Behar, *Qsmanli Imparatorluğunun ve Türkiyenin Nüfusu (Ο πληθυσμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Τουρκίας) 1500-1927*, Άγκυρα 1996· Daniel Panzac, «L'enjeu du nombre. La population de la Turquie de 1914 à 1927», *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*. 1988, 4, σ. 45-67· Justin McCarthy, «Muslim Refugees in Turkey» στο *The Balkan Wars, WWI and the Turkish War of Independence*.

Essays in honor of Andreas Tietze, Κωνσταντινούπολη 1993.

III. Ιδεολογικές συνέπειες

Ε-15. Από ελληνικό αναγνωστικό της Ε' Δημοτικού, 1914

Δύο υπήρξαν οι μεγαλύτεροι εχθροί του Ελληνισμού, οι Βούλγαροι και οι Τούρκοι. Οι πρώτοι είναι πλέον επίφοβοι και απάνθρωποι. Φρίττει κανείς, όταν διαβάζει εις την ιστορίαν μας τας σκληρότητας και τας κακουργίας των θηρίων αυτών, οι οποίοι τολμούν να λέγωνται και Χριστιανοί. Είναι Τάταροι, συγγενείς με τους Τούρκους. Επέρασαν τον Δούναβιν και εζήτησαν φιλοξενίαν εις τας χώρας μας. Τοις εδώσαμεν γην να καλλιεργούν, ασφάλειαν, δικαιοσύνην, και τέλος, και την χριστιανικήν πίστην διά να σώσουν τας ψυχάς των. Όλα όμως εις μάτην. Έμειναν πάντοτε οι ίδιοι Τάταροι.

Το αναγνωστικό υπογράφεται από τη Γαλάτεια Καζαντζάκη, διακεκριμένη συγγραφέα, και παιδικών βιβλίων μεταξύ άλλων. Ο τίτλος του αναγνωστικού είναι «Ο στρατιώτης». Το εξώφυλλό του παραπέμπει τόσο στην αρχαιότητα όσο και στο Βυζάντιο: ο δικέφαλος αετός συνυπάρχει με το αρχαίο ρητό της Σπάρτης «η ταν ή επί τας», το οποίο σύμφωνα με την παράδοση, έλεγαν οι Σπαρτιάτισσες μητέρες στο γιο τους όταν έφευγε για τον πόλεμο.

► **Εικ. 60. Το εξώφυλλο του αναγνωστικού της Ε΄ Δημοτικού**

Ε-16. Κριτική των ελληνικών σχολικών εγχειριδίων από τον παιδαγωγό και δημοτικιστή, Δημήτρη Γληνό, 1926

Εάν θελήσωμεν τώρα να συνάγωμεν τα γενικά πορίσματα της μελέτης μας θα είχομεν να είπωμεν τα εξής:

1. Η ελληνική εκπαίδευσις κατά τας αρχάς του 19^{ου} αιώνος διαπνέεται από μίαν θερμήν πατριωτικήν πνοήν. Αλλ' η Μεγάλη Ιδέα των Ελλήνων, δηλ. ο πόθος προς απελευθέρωσιν από του Τουρκικού ζυγού όλων των υποδούλων Ελλήνων και ανάστασιν του Βυζαντινού Κράτους με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολιν, στρέφεται αποκλειστικώς και μόνον κατά των Τούρκων. Τους λοιπούς χριστιανικούς λαούς της Βαλκανικής, οι οποίοι άλλως τε την εποχήν εκείνην δεν παρουσίαζον ακόμη, πλην των Σέρβων έντονα τεκμήρια εθνικής αφυπνίσεως, οι Έλληνες

τους θεωρούν μάλλον ως αδελφούς, συμπάσχοντας και τούτους, και τους καλούν εις συνεργασίαν προς κατάκτησιν από κοινού της ελευθερίας (Ρήγας Φεραίος).

Το κατά των Τούρκων κατευθυνόμενον εθνικόν τούτο ιδεώδες διατηρείται μέχρι σήμερον απαραμείωτον. Η τελευταία Μικρασιατική καταστροφή των Ελλήνων και η μετατόπισις του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και της Θράκης, εάν η παρούσα διαρρύθμισις των ανατολικών πραγμάτων διατηρηθή αμετάβλητος, ίσως επιφέρη συν τω χρόνω άμβλυνσιν του ιδεώδους τούτου.

2. Από των μέσων του 19^{ου} αιώνος και ιδίως από του 1870 και εξής, σπότε οι Βούλγαροι διεκδικούντες και ούτοι τη εθνικήν των κληρονομίαν και αφυπνιζόμενοι με την βοήθειαν και των Ρώσων, στρέφονται και κατά των Τούρκων, αλλά και κατά των Ελλήνων με ιδιαίτεραν λύσσαν, επανέρχονται βαθμιαίως όλα αι αναμνήσεις των μεσαιωνικών αντιθέσεων και σκληρών αγώνων μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων και αναπτύσσεται φυλετικόν μίσος σφοδρότερον του κατά των Τούρκων στρεφομένου. Η ελληνική παιδεία υφίσταται τότε εντόνως την επίδρασιν της κατάστασεως ταύτης.

3. Κατά την εποχήν των Βαλκανικών πολέμων και ευθύς μετ' αυτούς το μίσος τούτο μετά μικράν ανακοπήν κατά το διάστημα της Ελληνοσερβοβουλγαρικής συμμαχίας, αναφλέγεται εντονώτερον. Η επιτυχία των Ελλήνων κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, φέρουσα αυτούς εγγύτερον προς την ολοκληρωτικήν πραγμάτωσιν της Μεγάλης Ιδέας ενισχύει το πατριωτικόν συναίσθημα, εκτρέφει την εθνικήν υπερηφάνειαν και καθιστά αποκλειστικώτερον το εθνικιστικόν ιδεώδες. Ούτω εξηγείται διατί τα διδακτικά βιβλία όλων των κατηγοριών από του έτους 1914 μέχρι του 1917 φθάνουν εις το αποκορύφωμα της καλλιέργειας και του εθνικισμού και του φυλετικού ανταγωνισμού.

4. Από του 1917 η εισαγομένη τότε εκπαιδευτική μεταρρύθμισις εις το Δημοτικόν σχολείον, επειδή διαπνέεται από πνεύμα ελεύθερον, επειδή στηρίζεται εις πληρεστέραν γνώσιν της παιδικής ψυχής, επειδή στρέφεται προς την καλλιέργειαν των θετικών στοιχείων μιας ειρηνικής ζωής και ενός ανώτερου πολιτισμού, δημιουργεί μίαν σειράν αναγνωστικών βιβλίων δια τας τέσσαρας πρώτας τάξεις του Δημοτικού σχολείου, τα οποία είναι πολύ μακράν και από την καλλι-

έργειαν ενός τυφλού και αποκλειστικού εθνικισμού και από την υπόθαλψιν των φυλετικών παθών, χωρίς φυσικά να παραμελούν την εξύψωσιν των μαθητών προς την καλώς εννοουμένην αγάπην της πατρίδος και του ελληνικού πολιτισμού, της εθνικής αυθυπαρξίας και ελευθερίας. Το εθνικόν ιδεώδες δύναται να αναπτύσσεται χωρίς καταφρόνησιν και μίσος προς τους άλλους λαούς. Τα βιβλία αυτά αποτελούν μίαν αληθινήν αυγήν χαρούμενης ημέρας. Είναι αίθρια, αίμαι ανθρωπιστικά. Κατά τον αυτόν χρόνον όλαι αι τάξεις των σχολείων εις τα οποία δεν έχει εισαχθή η μεταρρύθμισις παραμένουν υπό την επίδρασιν των παλαιών τάσεων.

5. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμισις ανεκόπη από του 1920-1922, ήτοι κατά την εποχήν της παλινορθώσεως του Βασιλέως Κωνσταντίνου και επανελήφθη πάλιν από του 1923 μέχρι του 1926 χωρίς να προχωρήση πέραν της τετάρτης τάξεως των Δημοτικών σχολείων. Αι ανώτεροι τάξεις των σχολείων και προ πάντων η Μέση Εκπαίδευσις ουδεμίαν παρουσιάζουσι μεταβολήν από του 1914 μέχρι σήμερον.

Τα αποσπάσματα από το εγχειρίδιο και την αναφορά παρατίθενται από το: Φίλιππος Ηλιού, «Σχολικά εγχειρίδια και εθνικισμός. Η προσέγγισις του Δημήτρη Γληνού», *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων*, σ. 271, 277-8.

Ο Δημήτρης Γληνός συμμετείχε στο σχεδιασμό της εκπαιδευτικής πολιτικής του Ελευθέριου Βενιζέλου το 1917, αργότερα όμως συντάχθηκε με τον κομμουνισμό. Το απόσπασμα εξηγεί, μεταξύ άλλων, γιατί τα χειρότερα εγχειρίδια είναι εκείνα που γράφτηκαν αμέσως μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, όταν οι Έλληνες πίστευαν ότι είχε φτάσει η ώρα της εκπλήρωσης της Μεγάλης Ιδέας.

Πώς ήταν η εκπαίδευση των μαθητών στην Ελλάδα μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους; Ποια πιστεύετε ότι μπορούσαν να είναι τα αποτελέσματα μιας τέτοιας εκπαίδευσης; Θεωρείτε πώς είναι θεμιτό να χρησιμοποιούνται τα εκπαιδευτικά συστήματα για την προπαγάνδισις μιας παρόμοιας απεικόνισις των γειτονικών λαών; Να βρείτε σχολικά εγχειρίδια της χώρας σας αμέσως μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και να παρατηρήσετε με ποιον τρόπο παρουσιάζονται οι γειτονικοί λαοί.

Ε-17. Η ριζοσπαστικοποίηση του εθνικού αισθήματος στη Βουλγαρία, όπως αναδεικνύεται στην ποίηση του Ιβάν Βάζοφ

α. Ο πόλεμος αυτός (Νοέμβριος 1912)

Από τις θύελλες του Λόζενγκραντ στις ακτές του Αιγαίου,

Σπαρμένα με πτώματα αγροί και λαγκάδια,

Και η πορεία μας – μια πορεία στημένη σε μνήματα

Από φλεγόμενα χωριά σε τάφους ανθρώπων.

[...]

Πόλεμος – τρόμος, διάβολος, στοιχείο μανιασμένο

Χτύπημα θανάτου, βροντή οργής, λυγμοί,

Άσπλαχνος πόλεμος, θάλασσα δακρύων, οδύνη

Ω! Θεέ μου! – κι όμως, είναι ιερός ο πόλεμος αυτός!

β. Γι' αυτό λοιπόν πολεμούσαμε; (Απρίλιος 1913)

Σωροί από ματωμένα κορμιά

Νεκρά στον αγώνα για την λευτεριά των αδελφών μας

Λαμπρό, εξάισια εκτελεσμένο, το έργο

Σε μακάβριες μάχες ενάντια στον εχθρό, στα στοιχειά και στη φύση

[...]

Γι' αυτό λοιπόν οι γενναίοι γιοι του λαού μας

Έδρεψαν τις δάφνες κι έσπειραν με μνήματα

Τη γη της Θράκης, γι' αυτό,

Για να δουν τους δούλους, δούλους ακόμα σήμερα;

[...]

Βουλγαρία, γι' αυτό λοιπόν

Έδωσες στον τάφο τούς ήρωές σου

Γι' αυτό έχυσες με γενναιότητα

Το πιο φλογερό αίμα από τις φλέβες σου.

Γι' αυτό λοιπόν πολεμούσαμε;

γ. Στη Μακεδονία (Μάιος 1913)

[...]

Δεν θα σ' εγκαταλείψουμε! Κατάρες

Ας πέσουν στα κεφάλια μας

Κατάρες ας σκεπάσουν τη μνήμη μας

Εάν με δυνατές τις γροθιές δε συντρίψουμε

Των φτωχών αδελφών μας τα νέα δεσμά.

[...]

Να συγκρίνετε τα ποιήματα του Βάζοφ με τις ιδέες του για τη Βαλκανική Συμμαχία (κείμενο Β-5).

E-18. Απόσπασμα από τις αναμνήσεις του Μιχαήλ Μαντζάροφ, βούλγαρου πολιτικού του Λαϊκού Κόμματος, στα οποία εκφράζεται η οδύνη του για το χαμό του γιου του

Το απόγευμα της 23^{ης} Ιουνίου, ένας βούλγαρος αξιωματικός έφτασε σπίτι μου και θέλησε να μου μιλήσει ιδιαίτερω. Δέχτηκα. Δείλιαζε κι ήταν διστακτικός. Μου είπε ότι είχε πάρει μέρος στις μάχες του Λαχανά στο μέτωπο της Θεσσαλονίκης. Ο στρατός μας είχε ήδη ηττηθεί. Ο γιος μου, υπολοχαγός Ιβ. Μαντζάροφ, είχε πληγωθεί από χειροβομβίδα στη διάρκεια της μάχης. Ήταν παραστάτης και υπασπιστής της 2^{ης} μοιραρχίας του 25^{ου} Συντάγματος των Δραγουμάνων. Στη συγκεκριμένη συγκυρία, ο γιος μου ενεργούσε ως αντικαταστάτης ενός από τους διοικητές του λόχου που είχε σκοτωθεί, και βρισκόταν επικεφαλής του λόχου, όταν τον χτύπησε η χειροβομβίδα. Ο αξιωματικός δε με πληροφόρησε για τις ακριβείς συνθήκες του τραυματισμού τού γιου μου· αντίθετα με άφησε με την εντύπωση ότι εγκαταλείφθηκε στο πεδίο της μάχης και ότι εάν έστελνα ένα τηλεγράφημα στο Βενιζέλο, θα ήταν εκείνοι υπεύθυνοι για τη μέριμνά του. Δε χρειάζεται να πω ότι τα νέα αυτά προκάλεσαν ανείπωτη αναστάτωση στην οικογένειά μας και σε εμένα προσωπικά. Εδώ και πολλές ημέρες κυκλοφορούσαν κακές φήμες στη Σόφια για την τύχη των δυο μου γιων, τα συγκεκριμένα νέα ωστόσο αποτέλεσαν μια οδυνηρή δοκιμασία. Έστειλα αμέσως τηλεγράφημα στο Βενιζέλο, στο οποίο ζητούσα να μάθω εάν ο γιος μου ήταν ανάμεσα στους τραυματίες αιχμαλώτους που πιάστηκαν στο μέτωπο της Θεσσαλονίκης. Μετά από μερικές ημέρες, έλαβα τηλεγράφημα από τον έλληνα πρωθυπουργό, τον οποίο γνώριζα και διατηρούσαμε φιλικές σχέσεις από τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου. Στο τηλεγράφημα με πληροφορούσε ότι με βαθείά του λύπη έπρεπε να μου πει ότι ο γιος μου δεν ήταν μεταξύ των αιχμάλωτων τραυματιών. Έχασα και την τελευταία μου ελπίδα. Από εκείνη τη στιγμή με κατέτρεχε ο πόνος. Όλα γύρω μου μαύρισαν. Η αθλιότητα και η θλίψη της Βουλγαρίας μού φαινόταν πια πολύ μεγαλύτερες. Κάθε αντικείμενο σπίτι μου, μού θύμιζε τη χαμένη μου ευτυχία. Οι παρηγόριες των φίλων και των συγγενών μου προκαλούσαν ακόμα μεγαλύτερη δυστυχία και μπορώ να πω, ότι έφταναν στο σημείο να με εξοργίζουν. Επιθυμούσα τη μοναξιά. Κάθε κουβέντα με φίλους και

συγγενείς κατέληγε σε συζήτηση για τους άνδρες που χάθηκαν. Αυτό έμοιαζε να ξαναοίγει συνεχώς ένα επώδυνο τραύμα. Μόνο η απομόνωση και η συγκέντρωση στον εσωτερικό μου κόσμο ένιωθα ότι μου πρόσφεραν μια σχετική παρηγοριά. Η βαθιά μου θλίψη συμβάδισε με τη θλίψη της Βουλγαρίας. Η Βουλγαρία έχανε, όπως κι εγώ, όλα όσα της ήταν αγαπημένα και πολύτιμα. Μέσα σε αυτό το κλίμα της δυστυχίας, στο οποίο είχα περιοριστεί, μπορούσα να εθελουφλώ για τα λάθη και τα εγκλήματα του βασιλιά Φερδινάνδου και του μηχανισμού εξουσίας του. Αντίθετα έστρεφα την οργή μου κυρίως στους χτεσινούς μας συμμάχους που στέρησαν την πατρίδα μου από ότι της έπρεπε, που την οδήγησαν σ' ένα πικρό τέλος, καθώς δεν εγγυήθηκαν για τη Βουλγαρία όλα όσα είχαν προηγουμένως συμφωνήσει επίσημα και είχαν νωρίτερα αναγνωρίσει μέσω γραπτών συμφωνιών. Παλαιότερα, είχα καταδικάσει τη δική μας αλαζονεία και την τύφλωση, όταν όμως είδα την κακία των γειτόνων μας, κατάλαβα ότι τα ίδια ελαττώματα χαρακτηρίζουν όλους μας. Τότε, αθέλητα στο μυαλό μου, εμφανίστηκε η επιθυμία να τους δω όλους αυτούς να ταπεινώνονται, ώστε να καταλάβουν ότι οι ιδιότητες της μεγαλοψυχίας και της συγκατάβασης είναι αναγκαίες τόσο για τα άτομα όσο και για τα έθνη.

Madjarov, σ. 185.

Ο Μιχαήλ Μαντζάροφ (1854-1944), βούλγαρος πολιτικός και μέλος του Λαϊκού Κόμματος, ήταν διπλωμάτης, δημοσιογράφος και γνωστό δημόσιο πρόσωπο. Στην περίοδο 1912-1915, ήταν αναπληρωτής πρέσβης της Βουλγαρίας στο Λονδίνο και στην Αγία Πετρούπολη. Όταν ξέσπασαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι υποστήριξε τις ακόλουθες ιδέες: τη διατήρηση στενών σχέσεων με τη Ρωσία και τις χώρες της Αντάντ, την υπογραφή μιας βουλγαροσερβικής συμφωνίας, τη συμφιλίωση με την Ελλάδα και τη Ρουμανία. Με άλλα λόγια, υποστήριξε μια πολιτική που θα στηριζόταν σε έναν πολιτικό ορθολογισμό και όχι στο συναίσθημα και στο φανατισμό. Ωστόσο, το συγκεκριμένο απόσπασμα από τα απομνημονεύματά του εικονογραφεί τον προσωπικό του πόνο και τη δυσφορία που του προκάλεσε η είδηση του θανάτου του γιου του στο μέτωπο της Θεσσαλονίκης τον Ιούνιο του 1913 – αισθήματα που απεικονίζουν το ευρύτερο κλίμα της εποχής.

E-19. Ένας γνωστός κροάτης συγγραφέας, ο Αντόν Γκουστάβ Μάτος⁵⁶, έγραψε ένα σχόλιο στις αρχές του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, στο οποίο η οδύνη για τους σέρβους φίλους του που πέθαναν στον πόλεμο συνδυάζεται με ιδεολογική θέση

Κοιτώ τους τέσσερις φίλους μου που κείτονται μπροστά μου και τέσσερις πληγές ανοίγουν στο σώμα μου. Βλέπω ένα ξανθόμαλλο κεφάλι με μια μικρή γενειάδα, σαν του Χριστού, το κεφάλι του φίλου μου Μπράνκο Λαζάρεβιτς, που υπήρξε καμάρι της νέας γενιάς της σερβικής λογοτεχνικής κριτικής. Σήμερα, ο Λαζάρεβιτς είναι νεκρός – ευτυχισμένη να 'ναι η χώρα που τον γέννησε, τα στήθη που τον έθρεψαν. Ήταν κριτικός και δημοσιογράφος, τώρα, είναι ήρωας.

Και ο αγαπημένος μου Βλαντέτα Κοβάσεβιτς, γιος του υπουργού και λαμπρού ιστορικού Κοβάσεβιτς, συγγενής του ποιητή Ράκιτς. Έπεσε κι αυτός, Θεέ μου! Ντυνόταν σαν δανδής, εκεί στο Παρίσι, πρόσεχε τον εαυτό του όπως οι γυναίκες, έτσι κι εμείς τον αγαπούσαμε, όπως θα αγαπούσαμε κάποια όμορφη κι ευγενική κυρία. Εγώ είμαι σήμερα ζωντανός, κι αυτοί κείτονται νεκροί, δίπλα στο Μίλος και τον Λαζάρ⁵⁷ (...) Αυτές όλες οι πληγές καίνε, όχι όμως αυτόν που γνωρίζεις: αυτές οι πληγές είναι η καλύτερη ιατρεία για τη μεγάλη, την οδυνηρή πληγή του Κοσόβου⁵⁸.

Antun Gustav Matos, «Οι Ζωντανοί και οι Νεκροί» (Zivi i mrtvi), πρωτοδημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Obzor*, 3 Νοεμβρίου 1912, τχ. 303, σ. 1-2: Στου ίδιου, *Pjesme/Pecalba* (Τα ποιήματα/ Γράφοντας στο εξωτερικό), Σάμομπορ 2003.

Συμφωνείτε με την άποψη του συγγραφέα ότι ο θάνατος των φίλων μπορεί να γιατρέψει «την οδυνηρή πληγή του Κοσόβου»; Νομίζετε ότι είναι σωστό να «ζητάμε εκδίκηση» για ορισμένα ιστορικά γεγονότα; Μπορείτε να φανταστείτε ποια θα ήταν τα αισθήματα και οι σκέψεις σας σε παρόμοιες συνθήκες;

E-20. Τα αποτελέσματα των πολέμων σύμφωνα με τη Διεθνή Επιτροπή για τη Διερεύνηση των Αιτιών και του Τρόπου Διεξαγωγής των Βαλκανικών Πολέμων

Από όσα είδε και άκουσε, η Επιτροπή δε νιώθει καμιά αισιοδοξία αναφορικά με το άμεσο πολιτικό μέλλον της Μακεδονίας. Η Σερβία βρίσκεται τώρα σε εμπόλεμη κατάσταση με την Αλβανία, η Βουλγαρία μηρυκάζει αυτό που θεωρεί άδικη μεταχείριση και η Ελλάδα δε νιώθει ακόμα ασφάλεια για το καθεστώς των νέων κτήσεων που προστέθηκαν στην επικράτειά της. Κανένα από αυτά τα έθνη δεν μπορεί να μειώσει το στρατό του δίνοντας θέση στην ειρήνη, διότι οι γείτονές του είναι έτοιμοι να παραβιάσουν τις συνθήκες με την ίδια ευκολία που τις υπέγραψαν. Αναμφίβολα, η μεγαλύτερη απειλή εναντίον της ηθικής και κοινωνικής ευημερίας των βαλκανικών κρατών είναι η αυξανόμενη κυριαρχία του милитарισμού, καθώς έτσι οι χώρες γίνονται έρμαιο των εμπόρων όπλων και άλλου πολεμικού υλικού, δαπανούν τεράστια χρήματα και οδηγούνται στην εθνική πτώχευση.

Έχουν ήδη γίνει αναφορές στις αντίστοιχες ψυχολογικές επιπτώσεις που έχουν αυτά τα εγκλήματα εναντίον της δικαιοσύνης και του ανθρωπισμού. Το ζήτημα αυτό γίνεται εξαιρετικά σοβαρό, εάν το σκεφτούμε ως κάτι το οποίο έχει διεισδύσει στην πιο μύχια ζωή των εθνών – ένα είδος μικροβίου που, μέσω της κανονικής ροής τού αίματος, έχει μολύνει το σύνολο του πολιτικού σώματος. Κι εδώ ακριβώς βρίσκεται η καρδιά του προβλήματος: η τρομακτική οικονομική απώλεια, ο πρόωρος θάνατος ενός σημαντικού μέρους του πληθυσμού, ένα κεφάλαιο τρόμου και πόνου που μόνο εν μέρει μπορεί να γίνει αντιληπτό και να υπολογιστεί και η συλλογική εθνική συνείδηση των μεγαλύτερων εγκλημάτων που έχουν καταγραφεί στην ιστορία. Αυτό είναι το τρομακτικό κληροδότημα των πολέμων στις μελλοντικές γενιές. Εάν αναζητούμε τα ελαφρυντικά για τα τρομερά λάθη που διαπράχθηκαν σε βάρος

⁵⁶ Αντόν Γκουστάβ Μάτος (1873-1914): Κροάτης ποιητής, διηγηματογράφος, δοκιμιογράφος, δημοσιογράφος και κριτικός. Έζησε στο Ζάγκρεμπ, στο Βελιγράδι, στο Παρίσι, στο Μόναχο. Ο Μάτος συγκαταλέγεται στους ιδρυτές της σύγχρονης κροατικής λογοτεχνίας. Ευαίσθητος λυρικός ποιητής, δοκιμάστηκε επίσης σε κάθε πεδίο της κοινωνικής κριτικής.

⁵⁷ Ο Μίλος και ο Λαζάρ είναι φημισμένοι σέρβοι ήρωες από την εποχή των πολέμων εναντίον των Οθωμανών.

⁵⁸ Στο Κόσοβο έλαβε χώρα η μεγάλη οθωμανοσερβική μάχη του 1389, στην οποία ηττήθηκε η Σερβία (παρ'όλο που μέχρι σήμερα ορισμένοι ιστορικοί εξακολουθούν να αμφισβητούν το αποτέλεσμα της μάχης).

του ανθρωπισμού και του νόμου, αυτά πρέπει να τα εντοπίσουμε στο νεαρό της ηλικίας των εθνών αυτών, στην ανωριμότητα του εθνικού και πολιτικού χαρακτήρα καθώς και στις συνθήκες που τα καταπόνησαν στη μακραίωνη περίοδο της δουλείας τους. Η ζωή κόστιζε λίγο· δεν υπήρχε ασφάλεια και σταθερότητα· η αδικία και η βία αποτελούσαν συνηθισμένα φαινόμενα της καθημερινής ζωής και κάθε είδους κίνδυνος παραμόνευε. Τα γεγονότα αυτά, όσο και αν ήταν εξοργιστικά, γρήγορα τα ξεχνούσε ο έξω κόσμος και τα έθνη υπέφεραν κυρίως από την ηθική εξαχρείωση της συνείδησής τους και την απώλεια του αυτοσεβασμού τους.

Carnegie, σ. 272.

Να σχολιάσετε τις απόψεις της Επιτροπής. Συμφωνείτε με τις θέσεις της σχετικά με τις αιτίες και τις συνέπειες των πολέμων; Θεωρείτε ότι τα σχόλια χαρακτηρίζονται από αντικειμενικότητα ή όχι; Στηρίξτε την άποψή σας με επιχειρήματα.

Ε-21. Η περιοχή του Κιλκίς μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους

α. Τα αισθήματα ενός Τούρκου, του Ιμπός Αγά

Καθισμένος σταυροπόδι σε ένα ντιβάνι, κάπνιζε ήρεμα το τσιγάρο που κρεμόταν από την άκρη ενός μακριού τσιμπουκιού και μας διηγιόταν τις εμπειρίες των τελευταίων ημερών.

«Εκεί πέρα, προς το Κιλκίς, βρίσκονταν οι Βούλγαροι», είπε «κυρίως κομιτατζήδες και κάποιοι στρατιώτες του τακτικού στρατού με κανόνια. Από αυτήν την πλευρά οι «Ρουμ», οι Έλληνες, είχαν καταλάβει το σιδηροδρομικό σταθμό». Βρέθηκε λοιπόν μεταξύ των δύο πυρών και για μια ολόκληρη ημέρα, την ώρα που οι σφαίρες και τα βλήματα σφύριζαν πάνω από το κεφάλι του, καθόταν σε αυτό το δωμάτιο που μιλάμε και προσευχόταν.

Μετά μπήκαν οι Έλληνες στην αυλή του και συνέχιζαν τους πυροβολισμούς καλυμμένοι πίσω από τους τοίχους. Του ζήτησαν να τους φέρει νερό κι εκείνος πήγε στο πηγάδι και γέμισε τα πήλινα κανάτια.

«Βαλάχ⁵⁹, Γιουντέκο», είπε, βάζοντας το χέρι στο

στήθος, «νόμιζα ότι ο Άζραελ, ο Άγγελος του Θανάτου, με είχε πλησιάσει». Σκεπτικός, έστριψε άλλο ένα τσιγάρο. «Οι μέρες του ανθρώπου είναι μετρημένες, σαν τους κόμπους του *τεσμίχ*», σχολίασε. Η ώρα του δεν είχε έρθει ακόμα κι ευχαριστούσε τον Αλλάχ για το έλεός του.

Ναι, ο καπνός που σκοτεινίαζε τον ουρανό βορειοανατολικά ήταν το Κιλκίς που καιγόταν. Την προηγούμενη ημέρα είχε πάει στο σταθμό και του το είπαν οι στρατιώτες.

Καθόμασταν λοιπόν εκεί, στην ησυχία του δωματίου που τώρα είχε πλημμυρίσει από τους ίσκιους του σούρουπου, κι ακούγαμε τον Ίμπος. Μιλούσε ήσυχα, χωρίς μίσος. Όλα, όσα έγιναν ήταν θέλημα του Αλλάχ! Και Αυτός είχε το σκοπό Του. Μόνο μια φορά αναφέρθηκε στην ήττα της Τουρκίας. «Όταν το λιοντάρι γεράσει», είπε μ' ένα στεναγμό, «ο λύκος του χυμάλει». [...]

β. Συνάντηση με έναν Βούλγαρο

Στο δρόμο για το Σαριγκόλ αφού απομακρυνθήκαμε βιαστικά από το φάντασμα του Κιλκίς, συναντήσαμε στο ημίφως του σούρουπου που ερχόταν μια θλιβερή μικρή συντροφιά. Ένας βούλγαρος χωρικός οδηγούσε ένα σκελετωμένο γάιδαρο, στη ξύλινη σέλα του οποίου καθόταν ένα μικρό κορίτσι με τα πόδια γυμνά να κρέμονται από τη μια πλευρά.

Πώς είχε καταφέρει να γλυτώσει το θάνατο που τόσες μέρες τον κυνηγούσε από παντού, ήταν ένα μυστήριο το οποίο ούτε ο παππούς ούτε εγώ σκεφτήκαμε να ρωτήσουμε. Η δυστυχία, η όψη του τρόμου και της άφατης αγωνίας που έλαμπε στα μικρά μάτια του βλογιοκομμένου προσώπου με τα ξανθά μπερδεμένα γένια ενσάρκωναν τον ίδιο τον ανθρώπινο φόβο και την απελπισία. Λάθος, δεν ήταν ανθρώπινος. Ήταν ο φόβος ενός ζωντανού που προχωρούσε για σφαγή, το άψυχο βλέμμα του τρόμου ενός ζώου που βρέθηκε στριμωγμένο στη γωνιά. Ήταν ένα βλέμμα που έκανε, όποιον το αντίκριζε, να ζαρώνει από ντροπή και ταπείνωση – ντροπή που είδε αυτό το βλέμμα σε ανθρώπινα μάτια.

Ο παππούς δεν του έκανε καμιά ερώτηση. Τον οδήγησε προσεκτικά προς το σπίτι του Καρά Μαχμούτ στον Ασά Μαχαλά. «Πήγαινε από το πίσω μονοπά-

τι», είπε. «Δε θα συναντήσεις κανένα». Ο άνθρωπος σταμάτησε, μπερδεμένος και διστακτικός, στη μέση του δρόμου, καθώς θυμήθηκε ίσως πώς είχαν φερθεί οι Βούλγαροι στους Τούρκους στη διάρκεια της δικής τους κατοχής. Ο παππούς τον καθησύχασε. «Όλα θα παν καλά. Θα σε φροντίσει, και σένα και τη μικρή».

Sciaky⁶⁰, σ. 267, 269.

Να περιγράψετε τα αισθήματα του Τούρκου και του Βούλγαρου αντίστοιχα. Γιατί ο Καρά Μαχμούτ θα βοηθούσε το βούλγαρο χωρικό;

E-22. Ο φόβος. Ένα μυθιστόρημα του Νετζατί Τζουμαλί σχετικά με την κληρονομιά των Βαλκανικών Πολέμων

Τους μέτρησα, ένας, δύο, πέντε, οχτώ φαντάροι με ένα λοχία επικεφαλής. Η απόσταση που μας χώριζε ήταν περίπου διακόσια, διακόσια πενήντα βήματα. Είχαν κρεμάσει τα όπλα τους λοξά στους ώμους και ανέβαιναν χωρίς να βιάζονται. Θα έπρεπε να πέρασαν τη νύχτα στο Σοροβίτς και να ξεκίνησαν νωρίς το πρωί. Αλλά φαινόταν κουρασμένοι, σαν να περπατούσαν μέρες τώρα. Κοίταζαν προς τα επάνω, εκεί που ήμασταν εμείς. Βέβαια μας είχαν δει. Δεν άλλαξε τίποτα στην συμπεριφορά τους. Από τις κινήσεις των κεφαλιών και των χεριών καταλάβαμε ότι ορισμένοι σιγοτραγουδούσαν. Δε διέκοψαν το τραγούδι. Εγώ ένιωσα κάποιο φόβο. Ήταν χριστιανοί, ενώ εμείς μουσουλμάνοι, ήταν Έλληνες, ενώ εμείς Τούρκοι. Τα ταγάρια μας ήταν γεμάτα. Είχα χρήματα μαζί μου. Το πιο σημαντικό, ο λοχίας και ο δεκανέας του ήταν πεζοί, ενώ εμείς είχαμε άλογα. Αν συμφωνούσαν να το κρατήσουν μυστικό, τι θα εμπόδιζε έναν Έλληνα λοχία και έναν δεκανέα να σκοτώσουν σ' αυτήν την ερημιά δύο Τούρκους, για να μην πηγαίνουν πεζή σ' αυτή τη ζέστη;

[...] Ήρθαν αυτοί, πλησιάσαμε εμείς – έμειναν σαράντα με πενήντα βήματα ανάμεσά μας. Δε μιλούσαμε πια. Ακόμα είχαν τα χέρια τους αποθεμένα πάνω στις άκρες των τουφεκιών τους, που ήταν λοξά περασμένα στους ώμους τους. Έκανα να βγάλω το άλογο από το δρόμο, να κάνω χώρο να περάσουν. Ο λοχίας με πρόλαβε, βγήκε πρώτος από το δρόμο πριν από

μένα. Τον ακολούθησαν και οι φαντάροι. Όλοι ήταν νέα παιδιά. Το ρούχο του χωροφύλακα του ερχόταν μπόλικο. Ο λοχίας μας χαιρέτησε φέρνοντας το χέρι του στο πηλήκιό του.

Ησύχασα και γέλασα. Έφερα το χέρι μου στο κεφάλι κι ύστερα στο στήθος μου:

– Γειά σου, κύριε!

– Γειά σου κυρ λοχία!

– Έχεις φωτιά;

Του πρόσφερα το πακέτο με τα τσιγάρα και τα σπύρτα. [...] Είχα φοβηθεί. Κι είχα φοβηθεί με το δίκιο μου. Ο Βαλκανικός Πόλεμος είχε τερματίσει μόλις δύο χρόνια πριν. Πολλοί δολοφονήθηκαν, πολλοί ήταν οι αδικοσκοτωμένοι σ' αυτά τα μέρη. Ποιος ξέρει πόσοι νέοι είχαν χάσει την ζωή τους πάνω σ' αυτά τα ίδια χώματα που τώρα εμείς περνούσαμε με τ' άλογά μας. Στα βουνά υπήρχαν ακόμα πολλοί λιποτάκτες. Στις κωμοπόλεις οι γυναίκες άλλαζαν κατεύθυνση μόλις έβλεπαν φαντάρο, και τα μικρά παιδιά τρέχανε σπίτι τους να κρυφτούν.

[...] Συναντηθήκαμε σαν άνθρωποι μέσα στην ερημιά του πρωινού, στην άκρη του έρημου δάσους. Κανείς δεν έλεγε «χτύπα» ή «σκοτώσε». Ούτε σκέφτηκαν ότι είναι στρατιώτες, ούτε και μας είδαν σαν εχθρούς!

[...] Η χαρά ήρθε και εγκαταστάθηκε πάλι, έστησε ένα πανηγύρι απλώνοντας τις σημαίες της, υψώνοντας τους χαρταετούς της. Είναι ωραίο να υπάρχει εμπιστοσύνη κι αγάπη ανάμεσα στους ανθρώπους! Είναι ωραίο να συναντιούνται στα βουνά οπλισμένοι άνθρωποι που μιλούν άλλες γλώσσες, που έχουν άλλη θρησκεία και να προσφέρουν τσιγάρα και να εύχονται «ώρα καλή»!

N. Cumali, «Ο φόβος», μετάφραση Ηρακλής Μήλλας στο Eideneier-Toker, σ. 540, 541, 542, 543.

Ο Νετζατί Τζουμαλί (1921-2000) γεννήθηκε στη Φλώρινα και μετανάστευσε στην Τουρκία κατά την ανταλλαγή πληθυσμών. Έζησε στη Σμύρνη και σπούδασε στην Αγκυρα. Συγγραφέας και ποιητής, έγραψε το βιβλίο «Μακεδονία 1900». Σε αυτή τη νουβέλα με τίτλο «Ο φόβος», ο Μουσταφά, φοροεισπράκτορας, με τον Γιασίν, τον κεχαγιά του, ταξιδεύουν στην περιοχή της Φλώρινας τον Αύγουστο του 1914.

60 Για το συγγραφέα, Λέον Σκιάκου, βλ. κείμενο A-4.

Τι σκέφτηκαν οι Έλληνες στρατιώτες όταν συνάντησαν τους δυο Τούρκους; Σε ποια γλώσσα νομίζετε ότι συνεννοήθηκαν οι δυο ομάδες;

Γενικές ερωτήσεις κεφαλαίου Ε

Γίνονται εορτασμοί στη χώρα σας ή στην πόλη σας που να συνδέονται με τους Βαλκανικούς Πολέμους; Τι είδους γεγονότα γιορτάζονται;

Γνωρίζετε λογοτεχνικά έργα που να είναι εμπνευσμένα από τους Βαλκανικούς Πολέμους; Ποια εικόνα μεταφέρουν;

Χάρτης 4: Η Νοτιοανατολική Ευρώπη μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους

Carnegie, *Annexe*.

